

*Osvrti, prikazi, recenzije***Prikaz**

Peter C. Caldwell

Popular Sovereignty and the Crisis of German Constitutional Law – The Theory & Practice of Weimar Constitutionalism

Duke University Press, Durham & London 1997., 300 str.

Knjiga P. C. Caldwell *Popular sovereignty and the Crisis of German Constitutional Law* otkriva nam debate o značaju i praksi ustavnog prava što su se odvijale za vrijeme Weimarske Republike (1919.-1933.) koja je inaugurirala prvu demokraciju u Njemačkoj. Interes autora se usredotočuje prije svega na profesore državnog prava koji su u njemačkim ustavnim debatama imali središnje mjesto: dakle piscima udžbenika iz državnog prava, autorima traktata o apstraktnim značenjima pravnih normi, odnosno znanstvenicima koji su učili i pratili rad odvjetnika i sudaca u njemačkom pravnom sustavu. Ovi su pisci, a u manjoj mjeri i suci viših sudova, pod pritiskom nove demokracije razvili pristupe ustavnom pravu, koji su odbijali ili temeljito preuređivali kategorije i metode legalnog pozitivizma što je dominirao legalnom profesijom za vrijeme Njemačkog Carstva (1871.-1918.).

Knjiga ima uvodnu napomenu, pet poglavlja sa zaključkom, bilješke, bibliografiju i indeks. U uvodnoj napomeni autor piše o “*Vlasti naroda i vladavini prava*”, odnosno o problemu ustavne demokracije u Weimarskoj Republici (str. 1-12). Naslovi idućih pet poglavlja glase: (I.) “*Volja države i iskupljenje njemačke nacije: legalni pozitivizam i ustavni monarhizam Njemačkog Carstva*” (str. 13-39); (II.) “*O čistoći prava i vojnoj diktaturi: Hans Kelsen i Carl Schmitt u Carstvu*” (str. 40-62); (III.) “*Radikalizam ustavne revolucije: legalni pozitivizam i Weimarski ustav*” (63-84); (IV.) “*Pa-*

radoksalni temelji ustavne demokracije: Hans Kelsen i Carl Schmitt u Weimarskoj Republici” (63-84); (V) “*Ustavna praksa i imanencija demokratskog suvereniteta: Rudolf Smend, Herman Heller i temeljna načela ustava*” (str. 120-144); (VI.) “*Jedna-kost, vlasništvo i viši sudovi u Republici*” (145-170). Zaključak je autor naslovio: “*Kri-za ustavne demokracije*” (str. 171-178).

Već sama naslovnica ove knjige ilustrira način na koji su Nijemci dočekali ustav svoje prve republike. Karikatura s nazivom “Ustavna haljina iz 1919” prikazuje Hugu Preussa, autora Weimarskog ustava, kao židovskog krojača koji Germaniji mjeri i šije novu haljinu. Kostim je sastavljen od krpa i krpica s različitih strana: engleskog parlamentarizma, francuskog i američkog konstitucionalizma, a na samim je leđima prišivena crvena krpa marksizma. Germanija koja se gleda u ogledalo kaže: “Zar ne mislite da mi bolje pristaje ono staro odijelo od dobre njemačke robe”. Dakako, sam crtež emitira nekoliko poruka. Prije svega, karikatura sugerira da je Imperijalni ustav iz 1871. godine bio ‘prirodniji’ i ‘manje problematičan’ nego Weimarski ustav. Činjenica je da Ustav iz 1871. godine nije zadavao nikakve brige Carstvu za čitavo vrijeme njegova postojanja. Riječ je o ‘nepolitičkom’ ustavu, dakle ustavu koji nije sadržavao listu prava, ustavu koji je uglavnom sadržavao odredbe o državnoj organizaciji i zakonodavnoj proceduri. Postojeće političke kontroverze odvijale su se izvan ustavnog prava. S druge strane, Weimarski ustav, koji je napisan nakon vojnog poraza Njemačke u Prvom svjetskom ratu, bio je otvorio nova i teška politička pitanja. Utemeljivači ovoga ustava tražili su odgovore na probleme s kojima se nova ustavna demokracija suočavala u praksi engleskog i francuskog parlamentarizma i američkog sustava podjele vlasti. Oni su, također, tražili i način kako da akomodiraju grupe koje su za trajanja Carstva bile marginalizirane. To se prije svega odnosilo na socijaldemokrate, pa je na njihov račun išla konstitucionalizacija socijalnih prava i otvaranje prostora legislativi koja je drugima po sadržaju bila preradikalna i

previše socijalistička. No bila su u debatama otvorena i neka druga pitanja: kako će uopće funkcionirati demokratska država, koja su i kakva temeljna prava njemačkog građanina, što je s političkim strankama i koje su ovlasti predsjednika Republike. Spomenuta karikatura sve je iskazane probleme 'prevela' u optužbe na račun stranih utjecaja i nedovoljnu stručnost u stvaranju dokumenta, pri čemu nije manjkalo ni antisemitskih prizvuka. Karikatura je dakle ilustrirala, kako stvarni proces promišljanja ustavnog prava tako i ideološku osudu samoga ustava, koja se sažimala u antidemokratskom načinu razmišljanja za vrijeme trajanja ove republike.

Debate o teoriji i praksi weimarskog konstitucionalizma važne su iz nekoliko razloga. Prije svega zato što one ukazuju na mogućnosti i probleme koji su bili inherentni konceptu ustavne demokracije u kontekstu slabih i poraženih centralnoeuropskih sila u međuratnom razdoblju. Drugo, debate su bile važne i zato što su i one igrale važnu ulogu u dugotrajnom procesu formiranja postmonarhijske ustavne tradicije u Njemačkoj (kao dio te tradicije autor uključuje i vrijeme od 1949. do 1990.). Makar se ova tradicija pokazala pobjedničkom, ona je sobom donijela i mnoge konfliktna sadržaje koji su se ukazali nakon njemačkog ujedinjenja. Kako su spomenute debate doista važne, svjedoči i podatak da se o C. Schmittovim i H. Hellerovim tezama glede temeljnih pretpostavki njemačkog jedinstva, značenju političke demokracije, ideji njemačke nacije, te ulozi države u vrijeme ekonomskih ograničenosti razgovaralo i u godinama koje su neposredno prethodile njemačkom ujedinjenju, ali i nakon toga.

Prva je namjera autora ove knjige bila da prikaže sve političke kontroverze ustavnih debata, posebno u kontekstu Weimarske Republike. Druga je namjera autora bila da analizira transformaciju ustavnog prava i ustavnu debatu pred dolazak ustavne demokracije. Dolaskom ustavne demokracije došla su pod udar do tada važeća načela pravnoga pozitivizma koji se razvijao pod uvjetima stabilnog ustavnog sustava Njemačkog Carstva. Pretpostavka o suverenosti naroda otvorila je diskusiju o samim temeljima Weimarskog ustava, koja je najradikalnije zaključke dobila u debati izme-

đu Kelsena i Schmitta o tome tko je zapravo 'čuvar ustava'. Različiti, ali i povezani pristupi Hellera i Smenda iznijeli su svu širinu demokratskog ustava za politiku i praksu ustavne interpretacije. Napokon, počeci ustavne jurisprudencije njemačkih viših sudova naznačili su probleme s kojima se trebalo suočiti obraćanjem na materijalni ili politički sadržaj ustavnog prava u konkretnim slučajevima.

Ovo je knjiga i o tome kako se stvarala jedina nova ustavna kultura u Njemačkoj. 'Kultura' se u ovome kontekstu ne odnosi na postojanu grupu prihvaćenih socijalnih normi koje su vodič legalnoj praksi, već prije svega na grupu kontradikcija i konflikata, koja je immanentna 'ustavnoj demokraciji', i koji uzimaju različita politička značenja u različitim kontekstima. Ipak, mogući različiti načini artikuliranja ustavne demokracije ovise o konkretnim ustavnim sistemima. Ono što je, prema autoru, nedostajalo ustavnoj kulturi weimarske Njemačke bio je neuspjeh određene koncepcije ustavne demokracije da ostvari hegemoniju u političkom životu.

Za razliku od Weimarske Republike, priča o Saveznoj Republici Njemačkoj sasvim je drukčija. Trauma nacionalsocijalističke diktature i rata, otkrivanje zlodjela i holokaust, podjela zemlje na Istok i Zapad pridonijeli su razvitku ustava i ustavne kulture za koje se može reći da iskazuju nepovjerenje, koliko vlasti naroda toliko i vlasti države. Konstitucionalizam SRNj, kako je kristaliziran nakon 1950. godine, naglašava federalizam, snažnu institucionalističku koncepciju demokracije koja favorizira postojeće političke stranke i interesne grupe, materijalnu sudsku reviziju Ustavnog suda, koja se institucija djelomično modelirala i po uzoru na weimarski Državni sud. A taj se model ustavne demokracije u SRNj, unatoč svim izazovima, pokazao stabilnim. Kolaps 'narodnih demokracija', sukcesivna unifikacija Istočne i Zapadne Njemačke 1990. nije izmijenilo karakter novoga njemačkog konstitucionalizma. No, to ne znači da njemački konstitucionalizam nakon ovih događaja ne poznaje nove probleme. Njih donosi oživljavanje radikalno demokratskih ideja o ustavnoj demokraciji ljevičara s područja bivše Istočne Njemačke, koji traže više narodnih inicijativa i referendum, ali i naglašavanje potrebe za jakim

institucijama, etničkoj homogenosti i patriotizmu s kojim nastupaju desničari. Sve to pokazuje kako dileme o ustavnoj demokraciji jednog Schmitta, Kelsena, Hellera i drugih nisu samo jučerašnje; relevantnost tih dilema tema je i njemačke suvremenosti.

Arsen Bačić

Prikaz

Zdravko Tomac

Zločin bez kazne

Matrix croatica i autor, Trst, 1999., 471 str.

Naslov knjige *Zločin bez kazne* prof.dr.sc. Zdravka Tomca govori i o njezinu sadržaju, o zločinima koji su počinjeni na prostorima bivše države, posebno na hrvatskim. Počinitelji zločina ponajprije su militantne velikosrpske snage, općinjene idejom velike Srbije, čiju je noviju idejnu potku dao poznati *Memorandum* Srpske akademije nauka. Na žalost, ni najistaknutiji počinitelji zločina nisu kažnjeni, već su i dalje ostali sudionici raznih svjetskih skupova, heroji i vođe svojih sredina. To je sažet sadržaj Tomčeve knjige.

Izdavači knjige jesu autor i *Matrix croatica* iz Trsta, a tiskana je u Splitu u *Slobodnoj Dalmaciji*, d.d. Sadržaj knjige izložen je na 471 stranici. Podijeljena je na dva dijela, a svaki dio u posebna poglavlja, unutar kojih su teme označene brojevima.

Prvi dio knjige obrađen je u 9 poglavlja. *Je li prošlo vrijeme zla*, naslov je prvog poglavlja u kojem dominira rasprava o zločincima i zločinačkoj politici, te o politici krvi i zla.

U drugom poglavlju pod naslovom *Tko ne zna što je dobro taj ne može činiti dobro*, autor u 13 točaka obrađuje niz pitanja. Zajedničko im je, uvjetno rečeno, razmišljanje o uvjetovanosti čovjekovog destruktivnog ponašanja. Tako se raspreda tema o besmislu kao bolesti, o zlim vremenima u kojima i dobri ljudi vole

zločin. Iznijeto obilježje ovog poglavlja osobito se razabire iz pitanja što je uzrok zločina u prostorima o kojima autor raspravlja? Je li to bolest društva ili su to socijalne i političke prilike, ideje podstrekača ili mitovi?

Treće poglavlje naslovljeno je *Politika, moral, savjest, zločin i kazna*. Podijeljeno je na 11 točaka, a zajednička im je veza razmatranje o izostanku moralne dimenzije ponašanja na prostorima počinjenih zločina. Ovo se iščitava iz naslova tema: *o moralu, relativnost morala u politici, o savjesti, o odnosu morala i politike*.

Četvrto poglavlje, s naslovom *Dvije vrste zločina*, govori o genezi nastanka zločina, Memorandumu SANU, antibirokratskoj revoluciji, osvajanju federalnih institucija, etničkom čišćenju.

U petom poglavlju Tomac slika velikosrbina, nacionalističkog fanatika i mitingaša. Uzor tom monstrumu pisac nalazi u Hitleru i Goebbelsu, podsjećajući da ni najveći arijevac nije bio Nijemac već Austrijanac, a i veliki srpski vožd nije Srbin već Crnogorac.

Ukazujući na činjenicu da su se na ovim prostorima povijesno pothranjivali nacionalizmi, pisac to dokazuje na primjeru partnerstva velikosrba i velikohrvata. Ove teme autor obrađuje u šestom poglavlju.

Sudbini Bosne pisac posvećuje sedmo poglavlje u kojem zasluženi prostor daje biskupu Franji Komarici, nazvavši ga Aljošom Karamazovim, jer je živio u "... okružju zla i zločina u Banjoj Luci, sačuvao sebe od bilo kakve mržnje nalazeći snage na mržnju odgovoriti ljubavlju", ističe Tomac.

Najveći prostor prvog dijela knjige zauzima 8. poglavlje pod naslovom *Milošević mora biti pobijeđen*. U njemu pisac kao aktivni sudionik raznih događanja slikovito prikazuje niz aktera, razglaba njihove stavove ulazeći u samu pozadinu, nerijetko zakulisnih igara, koje su oni vodili. Tako pisac ukazuje na Miloševićovo cinično vrijeđanje Tuđmana. Izbliza slika Butrosa Butrosa. Lorda Owena vidi kao arhitekta europskog apartheida.

Držim da su od posebnog interesa za čitatelja Tomčeva pojašnjenja njegove uloge u

dogadanjima oko raspada Jugoslavije i stvaranja hrvatske države, te njegov raskid s Tuđmanom koji objašnjava pod naslovom *Zašto sam se zapravo razišao s Tuđmanom*.

Prvi dio završava devetim poglavljem u kojem pisac daje prostor razmišljanjima o budućnosti svijeta. Ukazuje da je ljudska povijest iskusila razne lidere i pokrete koji su željeli mijenjati svijet, od Aleksandra Makedonskog, preko Cezara i Napoleona, do Hitlera i Staljina. Ovu želju za novim svijetom Tomac izvodi iz bitne karakteristike ljudske prirode, koju naziva obožavanje budućnosti.

Kako i sam obožava budućnost, on najavljuje da će 21. stoljeće biti stoljeće socijaldemokracije, jer ona trasira "... treći put koji će uvažavati dobre strane i kapitalizma i socijalizma..."

Sadržaj drugog dijela knjige izvodi se iz piščevih dnevnčkih zapisa i bilježaka, nastalih u razdoblju 1994.–1999. Riječ je, dakle, o gradivu koje su, vjerujem, mnogi čitali. U njemu se raspređaju aktualne dnevno-političke teme, ali i one od općeg i fundamentalnog značaja.

Tako će čitatelj u prvom poglavlju ovog dijela knjige, koji je naslovljen *Novi otac domovine*, prepoznati razlike u stajalištima pisca u odnosu prema stajalištu vladajuće stranke o mnogim pitanjima poput onih "o jačanju autoritarnosti sustava", "izmišljenoj zavjeri Zapada", "krivotvorenju prošlosti", "problematici zagrebačke krize", "sedam smrtnih grijeha HDZ-a", "lažnom državotvorstvu", itd. Ove i druge pojave i karakteristike u vladavini HDZ-a Tomcu služe da ustvrdi kako se hadezeovski slogan "Tuđman, a ne Balkan" pretvara u "Tuđman jednako Balkan".

U drugom poglavlju ovoga dijela, pod naslovom *Smrti (ne)prijatelj*, pisac traži dodirne točke i razlike između Tuđmana i Miloševića. Tomac otklanja mogućnosti njihova izjednačavanja, jer je Milošević agresor. On je ratni zločinac. Miloševićev je režim fašistički i totalitarni. Sve to za Tuđmana nije slučaj. Zato pisac ove knjige i zaključuje da su "Tuđman i Milošević različiti i stoga neusporedivi i kao osobe".

Međutim, Tomac ukazuje i na dodire između Tuđmana i Miloševića. Oni su se sastali

53 puta, bilježi Tomac, i pita se zašto hrvatska vlast podržava Miloševića. Ukazuje na svjedočenje Hrvoja Šarinića o tajnim susretima s Miloševićem i iz toga zaključuje kako bi "istraga protiv predsjednika SRJ ugrozila interese sadašnje hrvatske vlasti".

Iz navedenog je dozvoljeno zaključiti o prožimanju suprotstavljenih aktualnih vlasti Zagreba i Beograda, osobito u pogledu nekih pitanja. Zato Tomac veli: "Nije nepoznato da, pored svih razlika postoje i neka zajednička gledanja, osobito kad je riječ o budućnosti Bosne i Hercegovine". Upravo je potonje pitanje – Bosna i Hercegovina, predmet Tomčevog razmatranja u trećem poglavlju drugoga dijela knjige. Pisac ga vidi krucijalnim grijehom Tuđmanove politike.

Ukazujući na ulogu franjevacu u očuvanju hrvatstva u BiH kroz povijest te države, te analizirajući uzroke rata Hrvata i Bošnjaka, Tomac se opredjeljuje za opstojnost BiH, jer bi se "... podjelom Bosne i Hercegovine stvorila Velika Srbija koja bi došla do Siska" i tako trajno ugrožavala Hrvatsku, sud je pisca. Ostajući na tragu iznijetog, Tomac se opredjeljuje i protiv zahtjeva za trećim entitetom. "Treći entitet ne osigurava hrvatski identitet", ustvrđuje on.

Zadnje poglavlje u ovoj knjizi nosi naslov *Cinizam i zablude svjetske politike*. Pisac je izričit u tvrdnji o odgovornosti svjetske politike za krvoproliće na Balkanu. To jasno zapisuje 14. svibnja 1995. godine, dakle na dan pobjede nad fašizmom, kad su London, Pariz i Moskva slavili, a u Sarajevu novofašisti ubijali nevine ljude. "Sve su to", piše Tomac, "nadgledali i detaljno snimali moćni avioni NATO-a, ništa ne čineći kako bi spriječili nove zločine".

O djelotvornom i selektivnom ponašanju međunarodne zajednice za događanja na ovim prostorima Tomac svjedoči i zapisom od 17. travnja 1996. u kojem govori o ucjenama međunarodnih moćnika prema Hrvatskoj: "Nema nikakve sumnje da je Hrvatska cijelo vrijeme svoje borbe za stvaranje samostalne i suverene države bila izložena velikim pritiscima, čak ucjenama međunarodne zajednice".

U pregledu sadržaja ove knjige navodim i to da ona završava epilogom pod naslovom *Deset krvavih godina*. U njemu pisac daje oc-

jene događanja i procjene o budućim kretanjima. Iako vjeruje da je vrijeme ratova na ovim prostorima završeno, ipak je skeptik glede budućnosti, jer je “ostalo mnogo otvorenih pitanja”, kako veli.

Što još reći o knjizi? Napisao ju je vješt pisac koji ima izuzetno bogat opus iz područja političke beletristike. *Pisana je jasnim i razgovjetnim riječima, te laganim stilom*, što čitatelju olakšava shvaćanje materije. *Sadrži bogatu građu* o ratnim i drugim događanjima na ovim prostorima, te time predstavlja riznicu spoznaja i građu za razna istraživanja. Odabrane teme su *studiosno obrađene* i ne ostavljaju dilemu u pogledu opredijeljenosti i stavova pisca, što treba posebno cijeniti, jer slični zapisi vrlo često ostavljaju niz dubioza koje zbunjuju čitatelja. Pisac je izravni sudionik mnogih događanja pa izbliza opisuje ljude i radnje što tekstu daje *živost i svježinu*. Recimo i to da sadržaj knjige ima i *memoarske karakteristike* pa kod čitatelja izaziva želju da pogleda i druge izvore o istim događanjima, čak da se upusti u rasprave.

Sve to, ali i drugo vrijedno u ovoj knjizi, daje mi za pravo da ocijenim kako je riječ o *vrijednom uratku koji treba pročitati, jer se time postaje bogatiji, s manje dilema i više vjere o tome da se isplati boriti za boljitak svojega naroda i za ustrajnost u promicanju zajedništva među ljudima*.

A sada o nekim dilemama koje su mi navirale dok sam listao knjigu.

Prvo, *Milošević i Jugoslavija*. I iz ove knjige, a i inače, neosporno je kako je upravo Miloševićeva politika bitno pridonijela raspadu Jugoslavije. Znači li to da nije bilo Gazi-mestana, ukidanja autonomije Kosova i Vojvodine, antibirokratskih mitinga, paradiranja Lazarevim kostima itd., da bi Jugoslavija preživjela ili bi događaji bili manje krvavi?

Drugo, *Milošević i drugi akteri*. Neosporno je da je Milošević najopskurnija osoba novije povijesti ovih prostora. On to jest, bilo da je njezin inspirator bilo da je puki provoditelj ideja nekog centra, recimo SANU i Memoranduma. Ali što je s drugim akterima? Zašto se šesterica nisu dogovorila o mirnom razlazu? Zar za svađu nije potrebno više od jednoga?

Treće, *uloga svjetskih činitelja u ovdašnjim događanjima*. Nema sumnje da se u ocjeni ponašanja raznih svjetskih činitelja može zapaziti neodlučnost, nepravovremenost, neučinkovitost i drugo negativno u njihovim akcijama. Ipak se treba zapitati, zar ti činitelji ne odražavaju stanje duha i ovoga svijeta koji bi se, vjerojatno je, još uvijek klao i uništavao, do istrebljenja, da nije bilo izvanjske prisile da prestanu ratne strahote.

Četvrto, *moral i ratna događanja*. Strahote rata na ovim prostorima izražene kroz njegovu genocidnost, etničko čišćenje, ubijanje i ponižavanje ljudi, žena, djece, starih i iznemoglih, uništavanje imovine i drugo, govore o odgovornosti onih društvenih segmenata koji su dužni brinuti o promicanju morala. Što je s njihovom odgovornošću, jer oni ne samo što nisu vršili svoju moralnu misiju već su izravno i neizravno poticali navedene i druge strahote rata?

I, da zaključim: dok se odgovorno ne govori o ovim i drugim sličnim pitanjima, dok se ne promijene shvaćanja i akteri navedenih događanja, neće biti spokoja na ovim prostorima. Držim stoga da je *nužno poraditi na razjašnjavanju enigme zvane*, uvjetno rečeno, *beštijalna događanja bez presedana*, pokazana u raspadu Jugoslavije. Od toga, poglavito, zavisi budućnost naroda na ovim prostorima.

Ivan Bilić

Prikaz

Judith Torney-Purta, John Schwille,
Jo-Ann Amadeo (ur.)

Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies

The International Association for the Evaluation of Educational Achievement, Amsterdam, 1999., 624 str.

Ideja političkoga, građanskog obrazovanja nije nova ideja, no znanstveno istraživanje o voga područja donedavno je u odnosu prema nekim drugim područjima pedagogijskih i politoloških interesa bilo dosta nerazvijeno. No u proteklih nekoliko godina pedagogija i politička znanost pokazuju rastući interes za područje političkoga i građanskog obrazovanja. Ideja proučavanja obrazovanja za demokratsko građanstvo pronašla je svoje mjesto u nizu projekata, inicijativa i istraživanja. Tako je, na primjer, i Vijeće Europe na svom zasjedanju u Strasbourgu 1997. g. na sjednici šefova država i vlada članica definiralo obrazovanje za demokraciju, u smislu obrazovanja za demokratsko građanstvo, kao budući prioritet ove organizacije. Koji su razlozi ove “eksplozije” interesa za područje građanskog obrazovanja? Demokratska društva, a osobito ona koja teže da uspostave ili obnove demokraciju moraju biti zainteresirana za građansko obrazovanje, jer je ono jedan od osnovnih kanala putem kojih se stvara demokratska politička kultura. Niz empirijskih politoloških istraživanja, međutim, pokazuje visok stupanj političke alijenacije mladih kao činjenicu koja se pojavljuje u velikom broju država, bez obzira na njihove ekonomske, političke i socijalne karakteristike. Može li građansko obrazovanje odgovoriti na ove procese političke apatije i nezainteresiranosti, koji dovode do otuđenja mladih iz sfere politike i kakvo bi to građansko obrazovanje trebalo biti, pitanja su koja su postala predmetom niza radova.

Jedan od radova koji pokušava, u okviru komparativnog pristupa, analizirati sadržaje i učinke građanskog obrazovanja jest i zbornik

Civic Education Across Countries. Zbornik je nastao kao rezultat projekta *Civic Education Study* koji je pokrenulo *Međunarodno udruženje za vrednovanje obrazovnih postignuća* (*International Association for the Evaluation of Educational Achievement, IEA*). Udruženje je osnovano 1959. g., a kao glavni njegov cilj definirana je komparativna analiza obrazovnih politika, ali i praktičnih dostignuća na području obrazovanja u različitim zemljama. Danas su u udruženju 54 zemlje iz svih krajeva svijeta, i ono proučava različita područja i sadržaje obrazovanja. Potkraj 1995. g. ovo je udruženje pokrenulo projekt *Civic Education Study*, a osnovni je poticaj bio da se pokuša dati odgovor na rastući interes velikog broja zemalja za načine na koji se mladi ljudi poučavaju i pripremaju za svoju buduću ulogu građanina u demokratskim društvima ili društvima koja teže demokraciji; željelo se, naime, utvrditi kako se mladi ljudi iniciraju u različite razine i tipove političke zajednice koje trebaju postati punopravni članovi. To se pokušalo utvrditi analizom građanskog obrazovanja za koje se smatra da je jedno od osnovnih oruđa integracije pojedinaca u društvene strukture. Ova komparativna studija građanskog obrazovanja trebala je dati odgovore na pitanja kako učenici između 14 i 15 godina u različitim zemljama vide i definiraju svoj građanski identitet, te kako su njihovi stavovi zahvaćeni političkim, obrazovnim i društvenim kontekstom u zemljama u kojima žive. S obzirom na takav cilj, sam projekt je strukturiran u dvije faze, pa je tako za prvu fazu predviđeno prikupljanje podataka o građanskom obrazovanju u različitim zemljama, dok bi se u drugoj ispitali znanja i stavovi samih učenika koji prolaze kroz to obrazovanje. To zapravo znači da je istraživanje zamišljeno na dvije razine – na razini društva, gdje se ispituju obrazovne politike kojima društvo nastoji mlade uključiti u političke procese, te na pojedinačnoj razini, razini učenika, gdje se ispituje kako učenici odgovaraju na to obrazovanje. Drugim riječima, prva faza nastoji utvrditi “okolinu” u kojoj se političko obrazovanje odvija, a druga ispitati znanja i stavove učenika koje takav sustav političkog obrazovanja proizvodi. Zbornik *Civic Education Across Countries* nastao je kao rezultat rada na prvoj fazi studije, koja se odvijala od 1995. do 1998. g.

Australija, Belgija, Bugarska, Cipar, Češka, Engleska, Finska, Grčka, Hong Kong, Italija, Izrael, Kanada, Kolumbija, Mađarska, Litva, Nizozemska, Njemačka, Poljska, Portugal, Rumunjska, Rusija, Slovenija, Sjedinjene Američke Države i Švicarska, 24 su zemlje koje su participirale u ovom istraživanju u suradnji s IEA, tako da je sam zbornik zapravo zbirka 24 studije slučajeva. Kako bi se osigurala veza između dviju faza istraživanja te dobili komparabilni podaci za sve zemlje, tim eksperata IEA, na čelu s profesoricom Judith Torney-Purta, poznatom po nizu značajnih radova koji tematiziraju građansko obrazovanje, izradio je jedan upitnik od 18 pitanja, koji je postao svojevrsni vodič za analizu građanskog obrazovanja u pojedinim zemljama. Ovaj upitnik prosljeđen je nacionalnim timovima stručnjaka te je tako osiguran okvir za buduću komparaciju. Svaki tim eksperata za pojedinu zemlju morao je odgovoriti na tih 18 pitanja i formirati izvještaj koji je trebao sadržavati sljedeća područja; politička, ekonomska i društvena pozadina, koje mogu imati utjecaja na razumijevanje građanstva, demokracije i građanskog obrazovanja, kratko predstavljanje obrazovnog sustava, kao i uloge, statusa i opsega građanskog obrazovanja u tom sustavu, metodologiju istraživanja, te sažetak nalaza o tri glavne teme. Kao tri glavne teme ovog istraživanja odabrane su značenje demokracije shvaćeno u nacionalnom kontekstu, nacionalni identitet i nacionalna lojalnost u odnosu prema drugim državama i supranacionalnim organizacijama, te socijalna različitost i socijalna kohezija. Ovi izvještaji formirani su na temelju detaljnog proučavanja službenih dokumenata koji reguliraju status građanskog obrazovanja, analizom publikacija i materijala vezanih uz ovo područje, kao i na temelju anketa i intervjua s različitim ekspertima iz pojedinih zemalja, koji u fokusu svoga bavljenja imaju građansko obrazovanje.

Ova studija konceptualizirana je tako da se iz procesa cjelokupne političke socijalizacije izdvojilo građansko obrazovanje, kao jedan od agenata te političke socijalizacije, te se istraživala uloga, značaj i doprinos tog obrazovanja u procesu pripreme mladih ljudi za učešće u javnom životu. Osnovna teorijska postavka ovoga projekta nije bila odrediti koji je pristup građanskom obrazovanju najbolji i modelirati

jedan općevažeći pristup, već se nastojalo razumjeti različite pristupe kroz kontekste u kojima se odvijaju.

Iz samog popisa zemalja obuhvaćenih istraživanjem vidljivo je da su one različite po svojoj ekonomskoj razvijenosti, političkoj stabilnosti i raznim drugim kriterijima. Zanimljiva je činjenica da je u okviru studije obuhvaćen čitav niz zemalja koje su u proteklom desetljeću prošle kroz razdoblje političkih, ekonomskih i društvenih promjena, i koje nakon razdoblja komunizma pokušavaju izvršiti tranziciju u demokraciju. U ovim zemljama izrazito je uočljiv problem političke alijenacije. To pokazuje niz empirijskih istraživanja u kojima osobito mladi iskazuju negativne stavove prema politici, što se onda objašnjava činjenicom da promjena političkog sustava u tim zemljama nije donijela očekivana poboljšanja standarda života, a politika i političari su označeni kao glavni krivci.

Unatoč svoj različitosti država koje su participirale u ovom projektu, nakon prikupljanja svih podataka utvrđene su neke zajedničke karakteristike i zajednički problemi koji se pojavljuju, u različitim intenzitetima, u svim državama. Najvažniji zaključak koji su nakon analize dobivenih podataka izveli eksperti IEA jest da, bez obzira na sve različite karakteristike pojedinih država, postoji visok stupanj suglasnosti o sadržajima koji bi građanskim obrazovanjem trebali biti obuhvaćeni. Također je ustanovljeno da postoji velika sličnost u ciljevima i metodama građanskog obrazovanja, što su autori zbornika najpregnantnije izrazili u zaključku: *Civic education should be cross-disciplinary, participative, interactive, related to life, conducted in a non-authoritarian environment, cognisant of the challenges of societal diversity and constructed with parents and the community as well as the school*, (str. 619). Osim ovih nalaza, ustanovljen je i čitav niz problema s kojima se građansko obrazovanje susreće, a koji su zajednički za zemlje obuhvaćene istraživanjem. Kao najveći problem navodi se problem velike razlike i neusklađenosti između službenog, namjeravanog nastavnog plana i programa i onoga što se doista odvija u nastavi, to jest široko je percipirana razlika između ideala koje ovo obrazovanje želi promovirati i realnosti. Ovu dihotomiju

pojedini autori nazivaju problemom translacije, to jest javlja se diskonekcija između zamišljene politike i načina na koji je ona interpretirana na razini škole. Daljnji problem jest da građansko obrazovanje u strukturi nastavnih planova i programa većine zemlja nije visoko vrednovano i nije jedan od primarnih ciljeva, unatoč tome što ga svi na normativnoj razini navode kao izuzetno važno. Tako predmeti koji su predodređeni za poučavanje politike imaju predviđen samo jedan sat nastave tjedno, što opet znači da je vrlo teško imati nastavnika koji je specijaliziran upravo za to područje, a s tim u vezi postavlja se i pitanje obrazovanja nastavnika za predavanje ovih predmeta. Iz tih razloga proizlazi i još jedan problem, naime velik broj nastavnika nije osposobljen za razvijanje problemski orijentiranog pristupa, koji bi nadopunio sada aktualni deskriptivno-analitički model. Jedna od osnovnih dvojbi s kojima se suočavaju oni koji se bave daljnjim razvojem građanskog obrazovanja jest pitanje treba li građansko obrazovanje koncentrirati u jedan predmet ili ga poučavati na interdisciplinarni način.

Revizija i ponovno promišljanje građanskog obrazovanja odvijaju se ne samo u postkomunističkim zemljama već i u zemljama dugotrajne i razvijene demokratske tradicije. *Civic Education Across Countries* rad je koji je obvezatan za sve one koji aspiriraju na proučavanje građanskog obrazovanja, jer ovaj zbornik može svima koji su zainteresirani za područje građanskog obrazovanja ponuditi zanimljiv prikaz stanja u 24 zemlje, te tako potaknuti i poboljšati njihovo razmatranje o ulozi i statusu građanskog obrazovanja i u njihovim zemljama, osobito u svjetlu rastuće zabrinutosti za participaciju mladih u demokratskom društvu. Naravno da takav rad može poslužiti kao vrlo dobar poticaj za razmišljanje o građanskom obrazovanju i na našem prostoru, s obzirom na to da se većina tema i problema obrađenih i dotaknutih u ovom zborniku reflektira i u našoj zemlji, pa će tako i kod nas u budućnosti građansko obrazovanje morati odgovoriti na izazov izrazitog odbijanja mladih ljudi da participiraju u političkim i društvenim događajima i njihova smanjenog zanimanja za politiku.

Berto Šalaj

Prikaz

Ronald Skeldon

Migration and Development: A Global Perspective

Longman, London, 1997., 253 str.

Ronald Skeldon je gost predavač na Institutu za stanovništvo i društvena istraživanja (*Institut for Population and Social Research*) na Sveučilištu Mahidol na Tajlandu. Bio je profesor zemljopisa na Sveučilištu u Hong Kongu.

Knjiga *Migration and development: a global perspective* nastala je prema Skeldonovoj prijašnjoj knjizi *Population mobility in developing countries: a reinterpretation*, koju je 1990. godine objavila londonska izdavačka kuća Belhaven.

Knjiga Ronalda Skeldona *Migration and development: a global perspective* ima sedam poglavlja, te uvod i zaključak. Poglavlja su: *Introduction: myths and movements* (str. 1-17), *1 Theories and approaches* (str. 17-41), *2 Systems and boundaries* (str. 41-64), *3 The old core* (str. 61-91), *4 The new core* (str. 91-118), *5 Core extensions and potential cores* (str. 118-144), *6 The labour frontier* (str. 144-171), *7 The resource niche* (str. 171-194), te *Conclusion: the system and the future* (str. 194-207). Knjigu čini i 8 grafičkih prikaza, te 7 tablica.

U prvom poglavlju *Theories and approaches* Skeldon daje kratak povijesni pregled migracija. Način promatranja teme i pisanja o njoj tijekom vremena se promijenio, od Ravensteinovih generalizacija do sadašnjih postmodernističkih interpretacija. Skeldon pokazuje kako se s vremenom mijenjalo naše poimanje migracije.

Nije moguća diskusija o temi bez podjele na kategorije, naglašava Skeldon. Podjelu na kategorije osobito je teško učiniti u društvenim znanostima, gdje gotovo da i nema granica među fenomenima koje želimo analizirati.

Globalizacija i globalne perspektive sasvim dobro funkcioniraju kao teorija, mišljenja je Skeldon. Međutim, u praksi “is it possible to divide the topic into units meaningful for analysis?” (str. 15).

U drugom poglavlju *Systems and boundaries* Skeldon skicira promjene na globalnim sistemima migracija u posljednjih 150 godina. Skeldon smatra da se može govoriti o tri načina razdiobe globalnog sistema: “a system of development regions; a system of urban and rural sectors; and systems of different types of migrants”. Sva se ova tri načina razdiobe globalnog sistema navode u Skeldonovoj knjizi, eksplicitno ili implicitno.

Od trećeg do sedmog poglavlja Skeldon piše o pet razvojnih slojeva (ili zona) i o njihovim međusobnim odnosima.

Prvi je ‘old core’. O njemu govori i istoimeno treće poglavlje *The old core*. Skeldon razmišlja o migracijama, tj. o kretanju stanovništva između Europe, Sjeverne Amerike i Australazije, koje ima tradiciju dugu više od 400 godina. Skeldon na početku tumači povijesnu pozadinu migracija u Europi, te daje razlikovanje između pojmova ‘a settled Europe’ i ‘a settler North America or Australasia’. Kad raspravlja o pojmovima “european transatlantic migration”, “transatlantic movements”, pomanjkanju radne snage i ropstvu, Skeldon kaže: “Between the two main phases of European transatlantic migration came that other major flow across the Atlantic of slaves from west Africa, with the labour-deficit areas in the United States, the Caribbean and Brazil being the principal destinations. The movements became significant from the late seventeenth century and, by 1870, between 9.6 million and 10.8 million slaves had landed alive in the Americas” (str. 69-70). Skeldon se bavi ekonomskim, političkim i demografskim razlozima, kako jačanja tako i slabljenja migracija, te novim migracijskom destinacijama, posebice Europom kao budućom destinacijom, te zaključuje: “The recent movement of peoples from a variety of origin has changed the ethnic and cultural mix of old core destination areas. These destinations are primarily urban and the emergence of increasingly polarized social structures between professionals on the one hand and low-paid service workers on the ot-

her, as well as the existence of ethnic niches and segmented labour markets, is familiar to those who have worked in the less developed parts of the world” (str. 90).

Sljedeći razvojni sloj migracijskih procesa razmatran je u četvrtom poglavlju pod naslovom *The new core*. Autor je u ovom poglavlju pokušao ispričati migracijsko iskustvo jednoga neeuropskog područja – istočne Azije. U području zemalja istočne Azije moguće je zapaziti, uvjetno rečeno, dvije vrste migracija: migracije u smislu napućenja pojedinih područja i migracije ljudi koji su došli kao “short-term workers”. Migracije čija bi svrha bila napućenje prostora, u istočnoazijskim zemljama ograničene su samo na stanovništvo pojedinih etničkih grupa – “Chinese in Hong Kong, Singapore and Taiwan, and Brazilian or Peruvian Japanese in Japan”. Svi ostali migranti tretiraju se kao “short-term workers”, koji će se vratiti u zemlju iz koje su iselili.

Peto poglavlje, pod naslovom *Core extensions and potential cores*, bavi se pojmom ‘the spatial extension’, pod čim se zapravo misli prostorno širenje prva dva sloja (obrađena u trećem i četvrtom poglavlju). Skeldon kaže: “... in some areas it is a direct expansion into contiguous areas so that there is no real dividing line between core and core extension. In other areas, it is an outlier, physically far from core areas but nevertheless intimately tied to them through patterns of investment, trade and population transfers” (str. 118). Neka područja imaju brzi ekonomski rast, dok se kod drugih primjećuje stagnacija ili negativan rast. U nekim se područjima širi urbanizacija, dok u drugima ne možemo govoriti o tome. Skeldon kaže da se ‘the spatial extension’ može podijeliti na tri različita dijela: ‘actively expanding extensions of the core areas’, ‘potential core areas’ i ‘the restructuring core’. ‘Actively expanding core’ možemo naći u područjima istočne Azije, obalnim područjima Kine, u jugoistočnoj Aziji, posebice Maleziji i središnjem Tajlandu, te u 4 područja Latinske Amerike: južni Brazil, središnja Argentina, sjeverna Venezuela, središnji i sjeverni Meksiko. ‘Potential core areas’ su područja koja možemo naći u zapadnoj i južnoj Indiji, u Izraelu i Južnoafričkoj Republici. ‘Restructuring core’

nalazimo na primjeru bivšeg Sovjetskog Saveza.

U šestom poglavlju *The labour frontier* govori se o četvrtoj razvojnoj zoni koja je predočena “as being among the main areas of origin of migration to the principal destinations” (str. 144). Skeldon napominje da ovu zonu, ‘the labour frontier’, nije moguće jednostavno objasniti. “There is a movement within the rural areas themselves, there is concentration in large and small cities within the tier, and there is movement directed outside the tier, not always perhaps the most important in terms of volume but the most significant from the point of view of development” (str. 144). Autor se u ovom poglavlju bavi problemima migranata koji odlaze zbog potrebe za poslom, o demografskim, ekonomskim, socijalnim i političkim pretpostavkama migracija, te o učinku migracija na tržište radne snage.

The resource niche sedmo je poglavlje, a ujedno i posljednja razvojna zona. Njome su opisane najsiromašnije ekonomije svijeta. ‘The resource niche’ predstavlja područja saharškog dijela Afrike, male regije pacifičkih i karipskih otoka, te izolirane planine i kontinentalna područja u središnjoj Aziji, a svako od ovih područja Skeldon posebno razmatra.

Knjiga Ronalda Skeldona *Migration and development: a global perspective* završava poglavljem *Conclusion: the system and the future*. Na jednom se mjestu autor prisjeća misli Salmana Rushdiea, koji je rekao “we are all migrants”. Skeldon zaključuje: “The discussions in this book have highlighted the fact that the relationship between migration and development is not only extremely complex but that it varies by level of development. (...) Notwithstanding the fear that so much migration seems to produce in people, the fear of the outsider, it is often the outsider who brings the new ideas, some disruptive certainly, which create the tension that leads to economic, social and political development. It is thus almost impossible to envisage development without migration and, although it is a suspiciously trite note upon which to finish, migration is development” (str. 204).

Knjiga Ronalda Skeldona *Migration and development: a global perspective* predstavlja

doprinos na području istraživanja migracija. U ovoj se knjizi spajaju vanjske i unutarnje migracije, te razmatra njihov razvoj na globalnoj razini. Skeldonov pristup je sljedeći: svijet je podijeljen na integrirane razvijene zone koje je moguće identificirati prema njihovom povijesnom iskustvu vezanom za migracije. Zbog zanimljive teme i aktualne problematike kojom se ova knjiga bavi, sigurno je da će naći svoje mjesto među stručnjacima iz područja sociologije, posebice sociologije migracija, demografije, ekonomije i drugih društvenih znanosti.

Ana Pažanin

Prikaz

William G. Hyland

Clinton's World: Remaking American Foreign Policy

Praeger, London, 1999., 220 str.

Nije neuobičajeno na međunarodnoj sceni da se još za vladavine glavara neke države pojave djela koja analiziraju njegove državničke poteze te njihov utjecaj na sveukupnost regionalnih ili globalnih svjetskih zbivanja. Prvi u potpunosti posthladnoratovski predsjednik Sjedinjenih Američkih Država, William Jefferson Clinton, i njegovo predsjednikovanje dodatno su interesantni međunarodnoj javnosti i teoretičarima međunarodnih odnosa, iz nekoliko sasvim konkretnih razloga.

Prvo, Clinton je došao u Bijelu kuću kad je hladni rat već završio, blokovska podijeljenost svijeta postala prošlost, a nekadašnji glavni američki suparnik, SSSR, dezintegrirao se u brojne samostalne, relativno nestabilne države, uzdrnavši time cjelokupnu geopolitičku i geoekonomsku strukturu euroazijskog kontinenta. Od Sjedinjenih Država, kao jedine preostale super sile, i njezina novoizabranog demokratskog predsjednika očekivalo se da predvode novi svjetski poredak.

Drugo, posthladnoratovski izazovi međunarodnoj sigurnosti i stabilnosti usložili su se, dolaze iz najrazličitijih, teško kontroliranih izvora te je za njihovo adekvatno sprječavanje potreban čitav niz novih mehanizama i dodatnih sredstava. Proliferacija nuklearnog i biološko-kemijskog naoružanja, terorizam i različiti oblici kriminalnih aktivnosti, problemi tzv. tranzicijskih zemalja izazvani njihovim pokušajima prihvatanja demokratsko-tržišnih vrijednosti, dugo potiskivane etničke, vjerske, nacionalne netrpeljivosti koje su dovele do brojnih oružanih sukoba, zaštita okoliša i genetički inženjering, novi su problemi koje je nužno rješavati.

Treće, usprkos objektivnoj potrebi stvaranja prepoznatljivog okvira novog svjetskog poretka koji bi zacrtao orijentacijske pravce globalnog razvoja jedne nove faze međunarodnih odnosa, Bill Clinton je, još u svojim inauguracijskim obraćanjima američkoj i svjetskoj javnosti, naglašavao kako će se, kao predsjednik SAD-a, primarno posvetiti unutarnjopolitičkim američkim problemima, a ne toliko vanjskoj politici. Obećanje je i ispunio. Gotovo cijeli svoj prvi mandat Clinton i njegova administracija nisu imali jasno definirane ciljeve američke vanjskopolitičke strategije, niti dostatan broj potrebnih profesionalnih suradnika-savjetodavaca u resornim institucijama i organima vlasti.

Četvrto, po ulasku u Bijelu kuću Clintona su kontinuirano pratili najrazličitiji skandali i afere. Premda neke ankete pokazuju da mu je to pridonijelo popularnosti, činjenica je da predsjednik koji se svakodnevno bori s napadima javnih medija, članovima suprotne, Republikanske, pa i svoje Demokratske stranke, opravdavajući svoje privatne nepodopštine, ima manje vremena, volje i načina za rješavanje nagomilanih globalnih svjetskih izazova.

Stoga su se i prva djela o novoizabranom američkom predsjedniku Billu Clintonu, koja su se pojavila pri kraju njegova prvog mandata, bavila ponajprije njegovim privatnim životom, djetinjstvom, školovanjem, izraženim ambicijama, analizom njegova karaktera, te skandalima u koje je bio upleten.

Knjiga koju predstavljamo čitatelju prvo je ozbiljnije djelo koje pokušava pojasniti pre-

duvete i postepeni nastanak Clintonove vanjskopolitičke globalne strategije. Kombinacijom prikaza bremenitih suvremenih međunarodnih zbivanja i jedinstvenog karaktera Clintona, predsjednika koji osobno nikada nije bio previše zainteresiran za vanjsku politiku, autor nam daje priliku da s jednog drukčijeg aspekta sami analiziramo i prosuđujemo dosadašnja posthladnoratovska globalna događanja. Koristeći svoja teorijska znanja o složenoj problematici međunarodnih odnosa, te spoznaje i iskustva dugogodišnjeg rada u državnim službama (od 1984.-1992. urednik časopisa Foreign Affairs, profesor-istraživač na Georgetown University's School of Foreign Service, službenik CIA-e, Vijeća za nacionalnu sigurnost, pomoćnik državnog sekretara za obavještajnu djelatnost, autor William G. Hyland objektivno prikazuje uspone i padove, prednosti i nedorečenosti vanjske politike Billa Clintona i njegove administracije od inauguracije do 1998. godine.

U uvodnom dijelu autor analizira američko unutarnjopolitičko i vanjskopolitičko naslijeđe koje je predsjednik George Bush ostavio Billu Clintonu. Upozorava na razlike u interesima, stajalištima te dvojice predsjednika, njihovim preferiranim tendencijama američkog razvoja te globalne uloge i mjesta SAD-a. Potom pojašnjava sučeljavanje Clintonove administracije s brojnim regionalnim krizama (dezintegracija SFRJ, Haiti, Somalija, Bosna, Irak), pokušajima uspostave novih američko-ruskih odnosa, NAFTA-e. Posebnu pozornost poklanja definiranju i razvoju novih transatlantskih odnosa, te novoj ulozi, ciljevima i proširenju organizacije NATO. Autor analizira i američko djelovanje u azijsko-pacifičkom trokutu Rusija-Kina-Japan, ne umanjujući opasnosti koje mogu doći iz Pakistana, Indije ili područja Indonezije.

Navedenu problematiku autor ne analizira isključivo u zasebnim poglavljima, niti se čvrsto drži općeprihvaćenih geopolitičkih teritorijalnih ili inih podjela svijeta, već kontinuirano vremenski prati Clintonovo vanjskopolitičko djelovanje i djelovanje njegove administracije od ulaska u Bijelu kuću.

Za razliku od nekih poznatih imena međunarodnih odnosa (Huntington, Brzezinski), koji su – govoreći o novom svjetskom poretku – favorizirali ulogu američke civilizacije i nag-

lašavali globalnu dominaciju Sjedinjenih Država, William G. Hyland u svom najnovijem djelu *Clinton's World – Remaking American Foreign Policy* kritički ističe da su predsjednik Bill Clinton i njegova administracija “u svom novom mandatu propustili mogućnost izgradnje sistematskog novog međunarodnog poretka” s jasno prepoznatljivim akterima, ciljevima i pravcima razvoja, koji bi bio kompatibilan ciljevima i razvoju SAD-a. Današnja međunarodna zajednica mnogo je nehomogenija, antagonističnija spram SAD-u nego potkraj hladnog rata. Stoga i Clintonove vanjskopolitičke inicijative i konkretne akcije u njegovom drugom mandatu u cilju “dobrobiti SAD-a i svijeta u cjelini” ne nailaze uvijek na odobravanje. Autor zaključuje kako je u dosadašnjem predsjednikovstvu Billa Clintona vanjska politika imala mnogo manji značaj od unutarnje, a borba za američku ekonomsku globalnu nadmoć odlučujući je segment Clintonove vanjskopolitičke strategije. Usprkos svim teorijama međunarodnih odnosa, prihvaćenim sporazumima i rezolucijama, po autoru, najveći dio dosadašnje Clintonove vanjskopolitičke strategije rezultat je “vještine, prakse i ustrajnosti praktične diplomacije na terenu”.

Upravo stoga, a u pomanjkanju relevantne znanstvene literature, prikazujući Clintonovo vanjskopolitičko djelovanje i djelovanje njegove administracije autor je koristio brojne izvorne dokumente te tekstove koje su Clintonovi najbliži suradnici objavljivali u međunarodnim časopisima ili novinskim kolumnama (Antony Lake, Madeleine K. Albright, Warren Zimmermann, David Owen, Warren Christopher, William J. Perry, Richard Holbrooke). Nije zanemario niti stavove Georga Busha, Huntingtona, Brzezinskog i Kissingera.

Za cjelokupnu, sveobuhvatnu analizu i vrednovanje Clintonove vanjskopolitičke strategije svakako treba pričekati da predsjednik Clinton završi svoj drugi mandat u Bijeloj kući. Knjiga što je preporučujemo svima onima koje zanimaju međunarodni odnosi hvale je vrijedan doprinos i svakako utire smjernice i drugim autorima koji će se u budućnosti baviti tom izuzetno zanimljivom, kompleksnom problematikom.

Lidija Čehulić